

Böjthe Pál

SZÉCHENYI ALAKJA
JÓKAI HÁROM
REGÉNYÉBEN

Jókai pozitív hősei jellemes, kiemelkedő képességű, bátor, feddhetetlen alakok. Nem ritkán ezek mögött igazi hús-vér emberek rejtőznek, történelmi személyiségek, akiket többnyire átkeresztelt. Ennek több oka is lehet. Ilyenformán az életrajzi adatokat úgy használhatta, ahogy akarta, és történelmi szempontból sem kellett teljesen hitelesnek lennie. A másik ok az illető személye iránti tisztelet. És nem utolsósorban a mindennapi élet valósága: szem előtt kellett tartani a cenzúrát.

A *Hétköznapi*okban találkozhatunk olyan szereplőkkel (Bálnai Körmös István, Hétfalusy Imre), akik a társadalomból önként vonultak vissza, forrófejjel gyűlölnék, bosszúálló szándékuktól semmi nem térítheti el őket. Jókai, aki úgy képzelte, hogy a lélek a harmónia, a bizakodás lakhelye kell legyen, írásaiban elég hamar lemondott erről az embertípusról. Hogy a lelki sérüléseket magukkal cipelő szereplők mégis jelen vannak, ennek az az oka, hogy Jókai sem szigetelhetette el magát a világtól, ahol, főleg 1849 után, rengeteg lelkibeteg ember morzsolgatta hétköznapijait. Ilyen nagy teher cipeléséhez megfelelő kaliberű hőst választott. Szentirmay Rudolftól nem idegen a világfájdalom érzése. A kiindulási pont a makulátlan, majdnem tökéletes Szilárdy Leánder a *Hétköznapi*kból. Ebből a hősből válik aztán az írói és élettapasztalatok által kikerülhetetlenül rárakott rétegektől bizonyos változásokon átesett Szentirmay Rudolf.

A *Hétköznapi*ok Jókai első regénye volt. Szilárdy Leánder mind külsőben, mind pedig tetteiben hasonlít a grófhhoz. Külföldi tapasztalatai alapján hajtja végre reformjait. Az eleve adottak miatt – biztos anyagi háttér, megbízható környezet – hibátlannak megjeleníteni próbált Szilárdy Leánder a korszerű fejlesztéseknek kaput nyitó nagybirtokos, a vonzónak mondható uradalmával. Sorozatosan lehet felismerni a Széchenyi alakjához köthető

eseményeket, viselkedési formát, gondolkodás jellegzetességeit, a kérdések megoldásához való hozzáállás módját. Vegyük sorra. Kétúrfalva termékeny részében van a kastély, amely a Szilárdyaké. Az ifjú gróf éveken át külföldön tartózkodott, sok idegen országot bejárva. Megtapasztalva az ottani világot, hazatérve siralmas kép fogadta, de kesergés helyett a cselekvés útját választotta. Hasznosítani kellett a külhonban figyelmes tanulmányozással szerzett tapasztalatokat. Természetesen számtalan – elsősorban a maradi mentalitáshoz köthető – akadályt kellett leküzdenie céljai elérése érdekében.

Köztudott, hogy Széchenyi fáradhatatlanul munkálkodott azon, hogy a jobbágyok sorsa jobb legyen, később pedig azon, hogy törvényes lehetőség adódjon szabadságuk elnyeréséhez. Jókai így fogalmaz Szilárdy Leánder esetében: „Sok volna elősorolni mindazon módokat és eszközöket, melyekkel az ifjú gróf jobbágyai jólétét szilárdítja, sok és talán unalmas is.” A két gróf, a valódi és a regénybeli sorsa továbbra sem válik szét, hiszen az író mondja, hogy minden oldalról támadták Leándert újításaiért. Ugyanez érvényes Széchenyire is, aki igazából sem konzervatív, sem ellenzéki nem volt, és ezért minden oldalról kapott pofonokat. Ami a főhős fizikai leírását illeti, ki lehet válogatni, mi (nem) illik Széchenyi alkatához:

„Karatlan gömbölyű széken, oldalt egy fiatal férfi ül, profiljában valami vegyülete a római patrícius arcok jellemének az ősmagyar, keletiesen daliás szépség vonásaival; sötétbarna, igen sűrű szemöldökei a nagy, tiszta szem felett, a merész kifejezésű sashoz, az erőteljes ajak felett sarjazó felcsapott bajusz, a gömbölyű áll, teljes épszínű arc, magas, egyenes, végén erősen meghajló homlok s ez apró fürtökbe kondoruló haj; s ez archoz a széles vállak, izomdús karok, a domború mell s a minden vonásokból kitűnő benső nemesség valami vonzó fensőbbiséget adnak külsejének, mely első tekintetre megragad, elbűvöl és felemel. Ez Szilárdy Leander gróf.” És a vele társalgó Rónai Gábor modellje nagy valószínűséggel Lunkányi János, Széchenyi egykori nevelője, később minden jószágának gondnoka.

Tovább kutatva Széchenyi alakja után Jókai írásaiban, szöknünk kell az időben. Ez az ugrás jót tesz mind az olvasónak, mind pedig a neves ember tulajdonságaival felöltöztetett szereplőnek.

Az *Egy magyar nábobban* egyszerre több valós történelmi személyt is felismerhetünk: István gróf, Miklós gróf: Széchenyi és Wesselényi. Flóra grófnő: Seilern Crescence. Az *Egy magyar nábobban* Széchenyi István gróf néven szerepel. De Jókai elosztja a szerepeket. Az ifjúkori grófra jellemzőket (amelyből nem egy, el kell ismerni, nem túl szimpatikus) a fiatal Szentirmay Rudolfnak kell cipelnie a hátán. Az érettebb, higgadtabb, meg-

fontoltabb rész marad István grófnak. Ez a kettősség főleg a hazatérésig jellemző, ahonnan kezdve Szentirmay is kezd (ha lehet ilyet mondani) a példakép Széchenyi módjára viselkedni.

A regény harmadik fejezetében a Párizsban megbecsült, jól élő asztalos Magyarországra való hazatérési szándéka miatt értetlenkedő Szentirmay („Akkor mégis megfoghatatlan, hogy a jólétből elkíváncozik.”), a Nyugat-Európát Magyarországnál többre becsülő fiatal Széchenyi hangján szólal meg. Szintén őt érezhetjük a Szentirmay szájába adott gunyoros „Irigylésre méltó érzélgés” kijelentés mögött, amivel István grófnak válaszol, amikor az felhívja figyelmét, milyen erős a hazaszeretet–hazavágyódás érzése az asztalosban. Ezután sem kíméli István grófot: „Boldog barbárok, ti, kiknek nincsenek tudósaitok.” Mintha nem magyar a magyarral beszélne, hanem egy idegen, aki gondolkodás nélkül fejt ki egyáltalán nem kedvező véleményét a magyarságról a magyar főúrnak. A valóságban ez a magatartás egyáltalán nem volt idegen a fiatal Széchenyitől. A már-már cinikusságot érintő hangnemben azzal a tárgyilagossággal elemzi a magyarországi helyzetet, amellyel csak egy kívülálló teheti. Érdekes írói megoldás, hogy az évtizeddel idősebb István gróf a fiatalkori önmagával vitatkozik, mintha számonkérné önmagától, hogyan lehetett annak idején ilyen pökhendi.

A következő fejezetben (*Az ifjú óriások*) előkelő társaság szórakozik a klubban, ahová természetesen Szentirmay Rudolf is bejáratos. Mint arról már esett szó, a fiatal Széchenyi Európa legirigyeltebb társaságaiba volt bejáratos, velük múlatta szabad idejét. Ismert dolog, hogy a katonaságot ideig-óráig háta mögött hagyó fiatal Széchenyin nagyon hamar erőt vett az életuntság. Európa különböző elegáns kastélyaiban udvarolgatott, és nem idegenkedett attól, hogy egyszerre több nőnek is elcsavarja a fejét. A fiatal Szentirmay valami hasonlót tesz, bizonyos fokú fásultság jellemző rá, és tetteinek érzelemmentessége egészen addig fokozódik, amíg meg nem ismerkedik egy bizonyos hölgyel, aki mély érzelmeket vált ki belőle, és akivel aztán hazatér Magyarországra. A külföldi tartózkodás mintegy zárómozzanataként még megjelenik egy fontos, idegen országbeli szereplőhöz köthető hír. Széchenyi igen nagyra tartotta Byront, de a regényben nem István grófot, hanem Rudolfot érinti fájdalmasan Byron halála.

És eljön a bizonyos értelemben mérőföldkőnek számító 1825-ös esztendő, amikor a magyar főurak krémje hazatér. Ott találjuk az alaposan megváltozott, nemes vonásaiban Széchenyit idéző Szentirmay Rudolfot párjával: „Még egy régi ismerőnk nevével fogunk találkozni gyakrabban – nem ugyan a heves vitákról tudósító országgyűlési naplók hasábjain, sem a di-

vateseményekről tudósító bécsi lapokban, de igen minden szabadelvű hadalási mozgalom terén, minden jótékony célú aláírási íveken, nemzeti intézetek alapítói névsorában, s e név Szentirmay Rudolfé, melyet minden emberbarát vagy magasabb eszméket előmozdító vállalatnál még egy másik név is szokott kísérni, s ez – Szentirmay Eszéki Flóra.”

Az otthoni élet Szentirmayból a legjobbat csalogatja elő. Mintegy tükröképe Széchenyinek, akinek nagyságából mindkettőjüknek jut: „Mindenkinek bámulja esztét és nagy lelkét, az egész ország dicsérve, magasztalva beszél felőle; sokat utazott külföldön, nejét is ott ismerte meg; mint mondják, addig nagyon életunt ember volt, s hazájával is keveset törődött, de amint nejét, még akkor gróf Eszéki Flóra kisasszonyt megismeré, egyszerre egészen megváltozott, visszajött vele Magyarországra, s a dicső István gróf után, kit isten segítsen minden törekvéseiben, alig ismerhetni hazafit, ki annyi jót tett volna kevés idő alatt a hazával és az emberiséggel. De meg is jutalmazá őt érte Isten, mert ami legfőbb kincs, a családi boldogság, oly mértékben jutott neki, hogy szinte példabeszéddé vált, és ha valaki együtt látja őket, hinni fogja, hogy számukra még ezen a földön elkezdődött a paradicsom.”

Eredeti tervéhez és ígéretéhez híven, Jókai megírta az *Egy magyar nábob* folytatását. Ha az *Egy magyar nábobban* István gróf gyakran szerepel, a *Kárpáthy Zoltánban* alig jelenik meg. Szentirmay Rudolf alakjában követhetjük nyomon az emberi nagyságot, a nemes cselekedeteket és azok következményeit.

Jókai egyértelművé teszi, ki Szentirmay Rudolf modellje: „Ki, mint Szentirmay Rudolf, ki a lelkes István grófot vevén tükörül, ösztönt, példát, áldozatot hoz a kornak, hogy nemzetét jólétre segítse, nem olyan jó fia-e a hazának, mint aki érte századok előtt a csatatéren vérzett?” Ezenkívül még kétszer jelenik meg a regényben Széchenyi alakja. A pesti árvíz idején és a megsemmisülés felé vezető úton. Az árvízi leírás hiteles, ugyanis akkor Széchenyi valóban betegen feküdt cenki kastélyában. Ezzel együtt, előző tettei alapján a reményt jelképezte. Az árvíz ideje alatt gőzhajóval tett néhány mentési utat, de egészében eléggé erőtlének voltak ezek a próbálkozások. És az utolsó találkozás (Széchenyi döblingi –szanatóriumi – tartózkodása alatt): „...Ez volt a vége hazánk két legnagyobb fiának: Széchenyi István- és Wesselényi Miklósnak, kiknek még csak a nagy szellemek szokott díját sem adta meg a nagy világ: »a dicsőítést a nemlét után.«”

A színre lépő Szentirmay, akiről azt mondja, hogy „az egész ország ideálja”, külseje sokban hasonlít Széchenyihez: „Az érkező gróf magas, élte

férfikorában levő alak, kissé hideg, de bizalomra gerjesztő arcvonásokkal, magas homlokán csak egyetlen redő vont maga után nyomot, középen a két szemöldök között a gondolkodás, a mély szemlélődés redője, megvastagítva a szemöldök feletti izmokat, ami férfinak olyan jól illik, körszakálla, melyet még azon időben nemigen viseltek, némi egzotikus tünemény volt e simára borotvált társaságban, s ez is valami ellenzéki jegynek tekintették.” Rudolf a Pesti Magyar Színház megnyitására igyekszik. Tudható, a nemzeti színház megépítése Széchenyinek szívügye volt. 1837 augusztusában is – a megnyitás előtt – többször meglátogatta feleségével az építőtelepet.

A *Hétköznapok* óta eltelt annyi év távlatából ismét előkerült – ha úgy tetszik – Széchenyi teremtőerejének motívuma, amikor a pusztulásból mintagazdaságot varázsolt. Ez figyelhető meg a Szentirmay uradalmon. A hajdani ingoványon gyönyörű kalásztenger hullámszik; a réteket a hibátlan mérnöki munkával kialakított csatornákból öntözik; az erdők övezte szabályozott folyóvízen kis gőzhajók haladnak, míg a sima úton szekerek gördülnek, nem zörögnek. Amint Jókai mondja: „Nem puszta ez többé, hanem paradicsom...” És amint megérkezünk Szentirmára, tapasztalhatjuk, hogy a rongyos házak eltűntek, csinos utcák, ápolt építmények várnak. „Rudolf gróf egészen másnemű épületekről gondoskodott, mint ősei...” Papírmalom, téglakemencék, magtár; aztán gyárak, ahol cukrot állítanak elő, gyapjút fonnak, kelméket szőnek, és mindenhez a saját bányából termelt kőszén szolgáltatja az energiát.

Nem cáfolható az az elfogadott nézet, hogy Jókai Szentirmay Rudolfot Széchenyiről mintázta. Viszont ez meglátásom szerint csak részizgazság, leegyszerűsíti a kérdést. Valójában Széchenyi szelleme átszővi az egész Kárpáthy Zoltán-regényt. (Mint ahogy az *Egy magyar nábobban* is ott van István gróf, vagy például az ifjan életunt Rudolf, akiből aztán kivételes ember lesz, és aki szintén Széchenyi arcmását hordozza.) Amikor úgy néz ki, hogy Kárpáthy Zoltán át kell adja birtokait, nem az anyagi veszteség fáj neki, hanem a hozzáfűzött eszmék bukása. Hiszen: „Mennyi jót, mennyi nagyot tudott volna ő tenni, ha mindennek birtokában marad!” Kárpáthy Zoltán biztatta fel jobbágyait arra, hogy az örökváltság eszményét ők hozzák életre legelőbb. Széchenyi küzdött a feudális kötöttségek eltörléséért, a jobbágyok felszabadítását önkéntes örökváltság formájában képzelte el. Egy pillanatig még Kárpáthy Zoltánt is megérinti Széchenyi szelleme, hiszen a pertvesztett és a javaitól, elképzeléseitől búcsúzó Kárpáthy Zoltán szájából hallhatjuk azokat a tételeket, amelyekkel – ha nem is pont ilyen formában – Széchenyi valaha is foglalkozott: „Hogy fognak félbenmaradni

a megkezdett közintézetek, iskolák, kisdedóvók, takarékmagtárak, hogy változnak majd át béreslakokká, mikben boltokat nyitatt az új földesúr (...) Nehány hónap előtt nagy hazafiak felszólítására nevezetes összegeket írt alá közcélú vállalatokra, miknek létrejötte nagy diadala leende a haladó pártnak, rossz sikere annál nagyobb kudarc a minden javulást ellenzők szemében.”

Búcsúzásunk Szentirmaytól, és ilyenformán Széchenyitől is, nem a párbajban szerzett sebesüléshez fog kapcsolódni, hanem a megyei politikai üléshez. A Jókai által oly részletesen taglalt esemény még egyszer élénk állítja Szentirmayt olyanformán, hogy a megfontoltan, higgadtan érvelő Rudolfban feltétlenül felismerjük a politizáló Széchenyit. Jókainak szemmel láthatóan nagyon nehéz elválnia az akkor még élő, de ápolásra szoruló Széchenyitől. Kárpáthy Zoltán formátumú szereplőt ki tud még sokat találni, vagy akár az igazán fajsúlyos, megölt Szentirmay Rudolf helyett is szülehetnek más, erős jellemekek, de a modell, az ihlet forrása pótolhatatlan. Ezért búcsúzik tőle érezhetően fájdalommal: „(...) ott ül a dunai lánchíd oszlopán, nagy szellemének ez örök emlékének. Lábai előtt terül két zajos város, lábai alatt folyik égszint játszó folyam. És ő oly szomorún, oly mélán néz alá, mintha látná mindazt, amit más nem láthat, és semmit abból, amit mások látnak. Óh, e sasszemekre nézve nincs többé világa a napnak, a sarkaiból kiforgatott lélek visszásan vet minden sugárt a szív sötétjébe, egy összedúlt világ van ott belől, amit a teremtés keze kétségbeestében összerontott. Mennyi sötétség ül e sűrű, fekete szemöldök alatt! Elég volna napfogyatkozásnak. Milyen halaványság e dúlt arcucaton! Elég volna halálnak.”